El dia 12 de juny, al Palau de la UNESCO, a París, va tenir lloc un homenatge a Antonio Machado amb motiu del centenari del seu naixement. Hi van prendre la paraula Pedro Laín Entralgo —pels escriptors castellans—, Jean Cassou —pels francesos—, Rafael Alberti —en representació del món de l'exili— i Josep M. Castellet, com a escriptor català. El nostre collaborador va llegir un poema de Salvador Espriu, expressament escrit per a l'ocasió. El publiquem, precedit de l'altre que el poeta havia fet, algunes setmanes abans, per a la llibreria Machado de Madrid, i acompanyat del parlament, traduït, de Josep M. Castellet.

LLETRES

VIDA I MORT D'ANTONIO MACHADO ALS PAÏSOS CATALANS

per Josep M. Castellet

Aquesta contribució al centenari del naixement d'Antonio Machado no voldria ser feta a títol personal. La meva presència entre vosaltres vol ser l'homenatge dels escriptors catalans al poeta i a l'home exemplar que va viure els seus darrers anys i va morir, també, lluny de la seva Andalusia natal i de la seva Castella d'adopció, entre les gents de les terres catalanes amb les quals va compartir esperances i desilusions, privacions i bombardeigs, en l'ocàs de la segona República espanyola.

En efecte, els atzars de la guerra civil van dur Antonio Machado a realitzar un llarg i dolorós pelegrinatge, l'últim de la seva vida, al llarg de les terres de parla catalana. Ja el novembre de 1936, Machado és evacuat, des de l'assetjat Madrid, a Rocafort, poble pròxim a València, on va viure fins a mitjan 1938. A Rocafort va ser instal·lat en un xalet estiuenc, amb la seva mare i el seu germà i la seva família. Des d'allí es trasllada, de tant en tant, a València, on hi ha la redacció de la revista «Hora de España» i on participa en alguns actes públics, com la festa del Primer de Maig de 1937 —en la qual llegeix el famós discurs a les Joventuts Socialistes Unificades— i el Congrés Internacional d'Escriptors, en la clausura del qual i en

DOS POEMES DE SALVADOR ESPRIU

ANTONIO MACHADO

En homenatge

Un lleu tremolor d'àlbers
alçats vora del riu que s'obre pas
per la nua fredor de terres altes.
Uns llavis morts, al clos d'un cementiri
nostre, ben a prop del mar,
pregunten des d'enllà, en la fosca, per sempre,
si caminants d'avui i els qui vindran després
es pararan a veure fulles noves
a les branques dels oms, en les rengleres fràgils
de les esveltes pollancredes tèbies
de llum de sol de curta primavera.
Però no hi ha cap resposta des dels cims
de la neu, de la por, de la tristesa.
Només record, enyor i l'eco etern
d'unes senzilles paraules despullades
que va donar, ja fa molts anys, a tots
un home pensatiu, cansat i vell.

B., 28-II-1975.

APÒCRIF INÈDIT DE MAIRENA

«De totes les meravelles
la més gran és l'home», diu
un antic. Us aveniu
a sofrir focs morts d'estrelles,
mal arbrats desdenys de riu
camí d'enlloc. Ja no viu,
solcat pel ferro de relles
de l'oblit, aquell dolor
d'estimar-vos. Cap altiu
pensament no defugiu
quan us tanquen les parpelles
uns dits humits, amb olor
de fer cendrada: caliu
extingit de meravelles.

B., 6-V-1975.

CRIDA ALS ESCRIPTORS JOVES

SERRA D'OR fa una crida als escriptors que no tinguin més de trenta anys i els invita a collaborar a la revista amb reportatges de tema lliure.

Els originals (d'una extensió de 5 a 7 fulls holandesos mecanografiats a doble espai) hauran d'ésser enviats amb tres còpies signades, amb el nom i l'adreça de l'autor a cadascuna, a «Serra d'Or», Apartat 121, Barcelona, abans del 31 d'octubre. Entre els originals presentats un jurat —compost per Joan-Anton Benach, Josep M. Cadena, Xavier Fàbregas, Remei Miralles Tomàs, Joan Oliver, Montserrat Roig i Jordi Sarsanedas— en triarà tres, que «Serra d'Or» publicarà i pagarà a raó de 12.000 pessetes el primer, 7.000 el segon i 5.000 el tercer. També podrà aconsellar la publicació d'altres originals. La seva tria serà feta conèixer dins el número de desembre de «Serra d'Or». Els autors dels reportatges poden adjuntar fotografies a llur escrit, si ho creuen convenient. Si, amb llur escrit, fossin publicades, serien pagades a 1.500 pessetes, en conjunt.

L'alliçonament dels anys anteriors i la insuficiència, en aquest punt, dels diccionaris més a l'abast de tothom, ens fan creure que no és inútil de precisar què entenem per reportatge. El reportatge és un text en el qual es reflecteix, d'una manera directa —o que ho sembli—, l'experiència d'un contacte personal amb una realitat concreta, especialment humana. La utilització de fonts escrites no hi ha d'ésser preponderant ni vistent i cal defugir-hi l'abstracció i el to que escau a l'assaig.

L'hotel on Machado passà les darreres setmanes de la seva vida.

un breu parlament —després d'esmentar el conegut text que comença: «*Escribir para el pueblo... ¡qué más quisiera yo!*»— acaba dient: «*... yo escribí estas palabras que pretenden justificar mi fe democrática, mi creencia en la superioridad del pueblo sobre las clases privilegiadas*». En aquells moments, «Hora de España» s'ha convertit en la principal revista intellectual de la guerra i en la primera que comparteixen àmpliament escriptors de llengua castellana i catalana —Carles Riba, Pere Bosch i Gimpera i Joaquim Xirau formen part del Consell de redacció de la revista on, ultra una antologia de poetes catalans i nombroses collaboracions d'escriptors nostres, Pere Quart i C. A. Jordana publiquen l'*Oda a Barcelona* i l'*Oda a la Pàtria*, respectivament—, és a dir, una tribuna plural en la qual s'han oblidat malfiances anteriors, davant la magnitud de la tragèdia.

A València, Machado escriu la continuació del seu apòcrif Juan de Mairena i alguns poemes en els quals fa referència a la terra i al paisatge que li han donat acollida, així com al més gran dels nostres poetes:

> *(...) Valencia de finas torres,*
> *en el lírico cielo de Ausiàs March,*
> *trocando su río en rosas*
> *antes que lleguen a la mar —*
> *pienso en la guerra. La guerra*
> *viene como un huracán (...)*

En plenitud encara de les seves facultats intellectuals, ja a Rocafort comença, tanmateix, la seva davallada física. En una carta a Daniel Vigodsky, del 1937, escriu: «*Las vísceras más importantes de mi organismo se han puesto de acuerdo para no cumplir exactamente su función*». I així, és un home malalt el qui arriba a Barcelona, després del trasllat del govern de la República, a mitjan 1938.

A Barcelona i després d'una breu estada al Majestic Hotel Inglaterra, Machado i els seus són allotjats en una gran finca de Sant Gervasi, la Torre Castanyer, d'ampli i vell jardí romàntic, descrit per Bergamín en narrar la seva darrera entrevista amb el poeta.

Malalt i fatigat, Machado porta una vida retirada i de poca activitat. Escriu ja molt poca poesia i la seva producció més constant són els articles que publica a «La Vanguardia». Un d'entre ells és especialment significatiu per a nosaltres. Pertany a la sèrie «*Desde el mirador de la guerra*» i porta data del 6 d'octubre de 1938. El paràgraf inicial diu així: «*En esta egregia Barcelona —hubiera dicho Juan de Mairena en nuestros días—, perla del mar latino, y en los campos que la rodean, y que yo me atrevo a llamar virgilianos, porque en ellos se da un perfecto equilibrio entre la obra de la naturaleza y la del hombre, gusto de releer a Joan Maragall, a Mossèn Cinto, a Ausiàs March, grandes poetas de ayer, u otros, grandes también, de nuestros días. Como a través de un cristal, coloreado y no del todo transparente para mí, la lengua catalana, donde yo creo sentir la montaña, la campiña y el mar, me deja ver algo de estas mentes iluminadas, de estos corazones ardientes de nuestra Iberia. Y recuerdo al gigantesco Lulio, el gran mallorquín. ¡Si la guerra nos dejara pensar! ¡Si la guerra nos dejara sentir! ¡Bah! Lamentaciones son estas de pobre diablo. Porque la guerra es un tema de meditación como otro cualquiera, y un tema cordial esencialísimo. Y hay cosas que sólo la guerra nos hace*

ver claras. Por ejemplo: ¡Qué bien nos entendemos en lenguas maternas diferentes, cuantos decimos, de este lado del Ebro, bajo un diluvio de iniquidades: "Nosotros no hemos vendido nuestra España"! Y el que esto se diga en catalán como en castellano en nada amengua ni acrecienta su verdad».

Quina tremenda confessió sobre un dels grans problemes hispànics, mai encara no resolt, el de l'històricament gairebé impossible diàleg de les llengües i dels homes! «Hi ha coses que només la guerra ens fa veure clares», diu Machado, sota l'estrèpit dels bombardeigs, en la imminència de la desfeta. Com si haguéssim d'arribar fins als límits de la mort per descobrir els paranys que algunes ideologies, conservadores de l'esperit d'una història injusta, col·loquen sota un demagògic i irreal concepte d'unitat! ¿Ens haurem de repetir sempre, des de l'infortuni i fins a l'infinit, que l'única viabilitat de l'Estat espanyol passa per l'assumpció de la pluralitat de pobles i llengües, en el respecte i la igualtat? Vint anys després de mort Machado, com un llunyà ressò, Salvador Espriu, parlant de la mítica Sepharad, ens dirà:

Diverses són les parles i diversos els [homes,
i convindran molts noms a un sol amor.

Quan Machado escriu l'article esmentat, falten només tres mesos perquè emprengui la darrera etapa del seu pelegrinatge, la que l'ha de dur a l'exili. És un home malalt i derrotat, com el seu poble. Als voltants del 20 de gener de 1939, és evacuat —juntament amb la seva família i un grup de professors i intel·lectuals. Prop de la frontera troba Carles Riba. Encara recordo —més d'un quart de segle després—, de llavis del nostre poeta, l'al·lucinant descripció del pas de la frontera. Riba anava amb Clementina Arderiu i Josep Pous i Pagès en una ambulància. En una aturada del camí, van trobar els Machado: eren com persones desvalgudes i abandonades, i els van fer pujar a l'ambulància. Tanmateix, en arribar a la frontera van haver de creuar-la a peu, després de moltes dificultats burocràtiques. Allí hi havia, també, l'escriptor castellà Corpus Barga, el qual, en el moment del trànsit, va portar en braços la mare de Machado. En la confusió, el grup es va disgregar i no es va reconstituir fins unes hores més tard. Segons el testimoni de Clementina Arderiu, en retrobar-se, Riba va dir a Machado: «*Ya ve usted, don Antonio, ya estamos en Francia*». I Machado li va contestar: «*¡Hallarme en Francia y como un mendigo!*» I va afegir: «*¿Le parece a usted que me comprarán este reloj de oro que perteneció a mi padre?*» Era tot el que de valor portava al damunt. Després de passar la nit en un vagó de tren, el grup es va separar definitivament. Corpus Barga es va fer càrrec dels Machado i els va trobar allotjament a Cotlliure, a la fonda de la senyora Quintana.

Eren les darreres setmanes de Machado i de la seva mare. Malalts tots dos, gairebé no sortien de les seves cambres. Quasi no hi ha testimonis d'aquests últims dies. Un d'ells ha estat recollit per Jean Cassou en un passatge del seu llibre *Trois poètes* (Rilke, Milosz, Machado), on, després de recordar les evocacions del mar que trobem en el poeta mesetari de *Campos de Castilla*, Cassou conclou dient que la gent de Cotlliure, que no havia oblidat la breu estada de Machado entre ells, li va explicar que aquest conduïa els seus passeigs, els darrers de la seva vida, fins a una roca que avançava sobre el mar: «*Là, s'asseyant et contemplant autour de lui le bleu du ciel et le bleu de la mer, plongé, immergé dans cette contemplation, il murmurait avec ravissement:* C'est la Grèce».

Diríem que a la vora del Mediterrani, i com un segon destí fatal, tornaven a recuperar sentit els versos que en van tenir en una primera i trista ocasió, la mort de Leonor, la seva muller:

Señor, ya me arrancaste lo que yo más [quería.
Oye otra vez, Dios mío, mi corazón [clamar.
Tu voluntad se hizo, Señor, contra la [mía.
Señor, ya estamos solos mi corazón y [el mar.

Antonio Machado va morir el 22 de febrer. Acabava així el seu periple de guerra i exili pels Països Catalans, d'una i altra banda de la frontera. Des d'aleshores descansa, entre cognoms catalans, al cementiri de Cotlliure, on molts de nosaltres hem visitat la seva tomba —tant els supervivents d'una guerra que se'l va endur, com tants d'altres compatriotes seus, «*ligero de equipaje*» i «*casi desnudo como los hijos de la mar*», com la gent més jove, els qui, sortosament per a ells, no van conèixer la guerra civil.

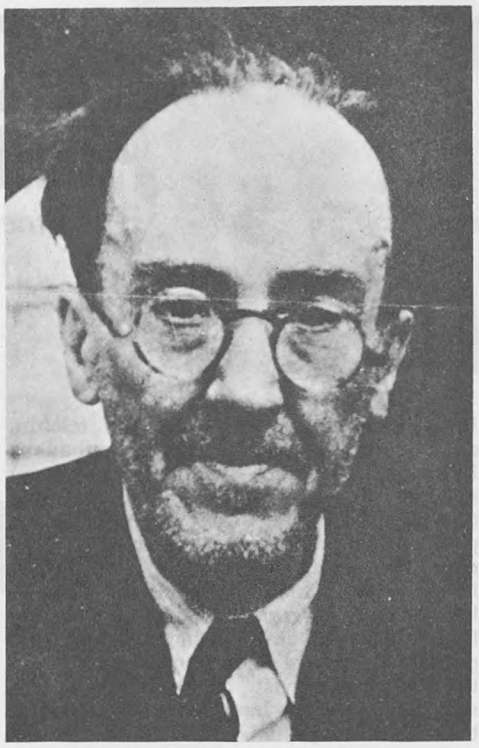

«Un home malalt i derrotat, com el seu poble.»

Consti, ara i aquí, l'homenatge dels escriptors catalans a l'home i a l'escriptor al qual acomiadarem un dia des dels Països Catalans, quan les seves despulles tornaran a la seva terra d'origen, amb la nostàlgia de molts anys de convivència, però amb la satisfacció de saber que el retorn a la seva pàtria haurà significat, també, el retorn de la pau civil a tot l'àmbit de la «pell de brau», on molts milers d'homes continuen mantenint, cada dia, els mateixos ideals que van il·luminar la vida d'Antonio Machado. — J. M. CASTELLET.
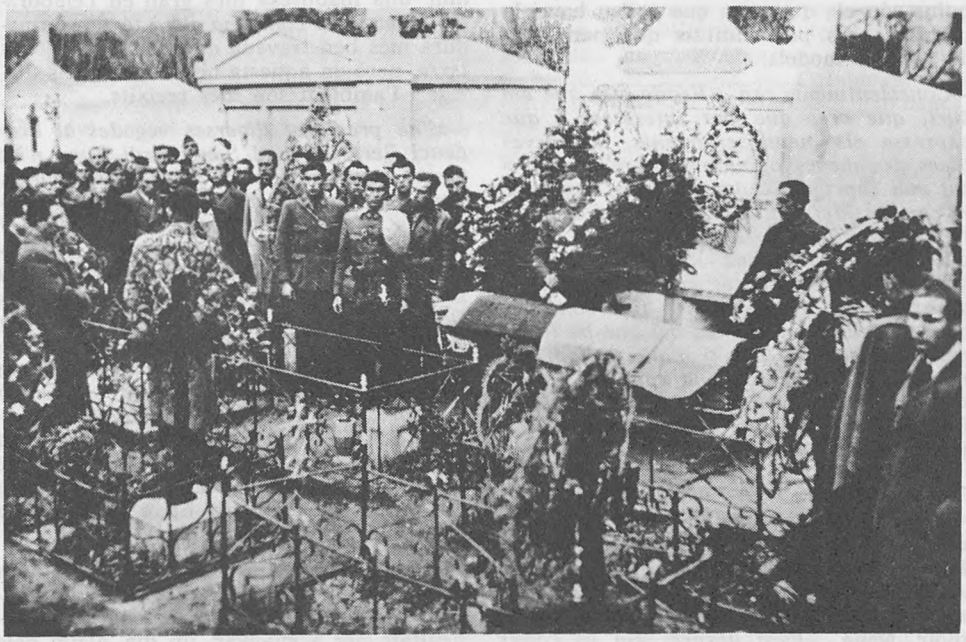
23 de febrer de 1939. L'enterrament al cementiri de Cotlliure.